

ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ**Щипська Анастасія,**

студентка IV курсу

історичного факультету

Українського державного університету

імені М. Драгоманова

e-mail: 20fio.a.shchypaska@std.npu.edu.ua

Науковий керівник: **Телегуз Андрій,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра історії та етнології України

Українського державного університету

імені М. Драгоманова

Тему українського відьомства в своїх роботах досліджували В. Милорадович, П. Чубинський, В. Галайчук, І. Огієнко (Іларіон), В. Антонович. Окремою цінною гілкою в історіографії відьомства є дослідження К. Дисі, А. Каустова, О. Кісь, А. Козицького та інших щодо судових процесів над відьмами на території України. Не оминув інтерес до цієї теми також наших північноамериканських колег – В. Ківелсон та К. Воробек – що досліджували відьомство в Україні протягом 1000–1900 рр.

В Україні відьма – це «та, що відає». Найчастішим уявленням про відьом в Україні протягом модерної доби було те, що вони можуть красти молоко в сусідів, ходячи до них в образі кішки, чи підсилаючи жабу; або ж можуть керувати погодою: закривати дощ у горщику. Наша відьма також відрізняється від європейської однією малою, але важливою ознакою: вона не укладає угод з дияволом, як це поширено в європейській міфології. Вона може водитися з чортом, вкладаючи тимчасові угоди, але в більшості в українській демонології поширено уявлення, що є лише два типи відьом: вроджені та навчені іншою відьмою, про диявола тут не йдеться. В. Милорадович зазначає: «В основі будь-якої діяльності відьом лежить уміння перевертатись на живі істоти і неживі предмети... Здатність перевтілюватися зазвичай обмежується лише дванадцятьма предметами» [1, с. 50]. Як бачимо, тут фігурує сакральне число дванадцять, що більш характерне християнству (дванадцять страв на святвечір, тощо).

Уявлення про вроджених і навчених теж були різними. Вроджена відьма – це сильна жінка, вона допоможе, а от навчених боялися. Як писав М. Драгоманов в «Малоросійських народних традиціях та розповідях», виданих в 1876 р.: «Рожденна та чужого не займає, а свого не попусте, а вчена – то скажена. Вчені ходять по ночах коров доїти, в одній сорочці, або білою сучкою: так цицьки і тіліпаються» [2, с. 68]. Існують різні

шляхи ініціації навченої відьми. В деяких регіонах вірять, що ця ініціація відбувається через танок претендентки біля води з чортами та купання – що власне схоже на обряд хрещення. Це в принципі не дивно, враховуючи двовір'я українського народу, в якому при вірі в Бога в побуті використовуються поганські обряди або взагалі використання замовлянь замість молитов для захисту церкви від холери під час епідемії. В. Войтович в «Антології українського міфу» згадує також обряд ініціації навченої відьми: аби стати повноцінною відьмою, навченій необхідно пройти ініціацію – залізи в тіло мертвої корови та пробути там певний час, аби набути нових духовних та фізичних якостей; тільки після цього обряду відьма є повноцінною [3, с. 244].

Найближчими тваринними союзниками відьми є жаба, кішка та сорока. В більшості фольклору фігурує саме жаба. Ймовірно, це пов'язано з тим, що в давні часи жаба була досить сильним тотемом, що набув хтонічних рис з приходом християнства, але його сила все одно визнається народом. Відьма може перетворювати дощову хмару на жабу, сама перетворюватись на неї чи позичати їй своє тіло з метою ссання молока з корови. Жаба асоціювалась напряму з відьмою, і часто травмуючи жабу біля корови чи на подвір'ї, на наступний день визначали відьму – по її каліцтву. В. Галайчук в «Українській міфології» описує такий випадок: «Відьма на жабу перекинулася і лізла в хлів. Перебили їй ногу, то знахарка потім казала, що ше такого полону не бачила» [4, с. 146]. Чередування корови також може відбуватися в образі кішки. Кішку в багатьох культурах сприймають як таку, що завжди знаходиться між двома світами, стереже світ живих від світу мертвих, стереже дитячий сон. Українська культура не є винятком, тож тут скоріше йдеться про перекидання жінки на кішку задля здатності знаходитись одночасно між двома світами. Окрім мітли, відьма в народних віруваннях може також літати на сороці. Л. Мусіхіна в «Звірослові» пише, що одним із обрядів ініціації української відьми є перетворення її на сороку, щоби долетіти до Лисої гори на навчання. І вже потім відьма може використовувати птаха для переміщення окремо від свого тіла [5, с. 142].

В українській традиції не прийнято йти в гості чи запрошувати гостей на Юрія та Івана Купала – це теж пов'язано з віруваннями про відьом. По-перше, не запрошували нікого – ні сватів, ні кумів, ні сусідів, оскільки будь-хто міг виявитися «скритою» відьмою. В. Галайчук в «Українській міфології» пише, що в ці дні відьми намагаються проникнути до оселі, щоб лишити якийсь закладень чи голку господарям, або напрошуються в гості, лізуть в відчинені хвіртки, щоб відколупати з «клобука» над дверима хрестик, прикріплений чи намальований на другий Святвечір [4, с. 144]. По-друге, не можна було йти в гості і відволікатися на гостей, бо саме в цей день відьма приходять ссати молоко з корови, але не може

напитися: в образі жаби чи kota. Господар мав щільно закрити комору, стайню на колодку. Через віру в активність відьом в ці дні, могли навіть не виганяти худобу на пасовисько, стерегли її вдома. Задля захисту від відьми на Святвечір, Юрія і Івана Купала хлів обсипали висвяченим диким маком-самосієм, адже відьма не зможе приступити до доїння корови, поки не визбирає увесь мак, а згідно вірувань вона робитиме це «до перших півнів» і зі світанком буде змушена піти. По-третє, худобу не вели на пасовисько і закривали в хліву ще з однієї причини – вірили, що навчені відьми можуть поглядом позбавляти корову молока, тож в ці дні ніхто чужий не має бачити худоби.

Відьмою могла бути жінка не будь-якого віку і не завжди могла проводити усі обряди, характерні для відьомства. П. Єфименко в «Суді над відьмами» зазначав, що відьмою може бути жінка фертильного віку або ж вдова, заміжня жінка чи жінка похилого віку [6]. Чередування корів могла здійснювати будь-яка відьма фертильного віку, а от знімати переляк за допомогою яйця чи знімати порчі, займатися «високим» відьмацтвом могла лише жінка після настання менопаузи – це був символічний процес ініціації, перехід до вищих і важчих практик.

Досить влучно зазначає К. Диса про те, що українська відьма – не те саме, що європейська, оскільки в ній мало містичного, а більше практичного. І основну шкоду українська відьма становить власне більше для своїх сусідів, ніж для християнства та церкви. К. Диса, досліджуючи судові справи проти відьом, підводить нас до того, що більшість судових справ – соціально-побутові сюжети. Не через кожне звинувачення велося слідство. Слідство починали вести, коли це були звинувачення щодо завдання матеріальної чи фізичної шкоди через чаклунство. Щодо угод з дияволом, то дослідниця вважає, що це більше характерно ченцям і монахам, аніж рядовим українським відьмам, що здебільшого проживали в українському селі [7].

Аналізуючи доробок К. Диса та записи польових досліджень з книги В. Галайчука «Українська міфологія», можемо дійти висновку, що в покаранні відьом за їх діяння скоріше вчиняли самосуд, аніж йшли до відповідних інстанцій. К. Диса акцентує увагу на тому, що дуже мало звинувачень доходили до суду, оскільки конфлікти намагались вирішити всередині громади, а якщо не виходило, то вже подавали до суду. У В. Галачука ж досить багато згадок про те, що «зловивши жабу» господар її бив, а потім відьму знаходили з переломом. Цілком може бути, що вірування у взаємозв'язок жаба-відьма чи кішка-відьма може походити від вчиненого самосуду над жінкою: корова втратила молоко, господар біля хліва бачив жабу чи kota і пішов до сусідки, яку підозрювали у відьомстві, та зламав їй ногу, сказавши всім, що вона перетворилася на жабу, аби ссати молоко з його корови, а він її не торкався – побив лише жабу, а коли

жаба обернулась на людину, стало видно, що то сусідка. Аналізуючи такі матеріали ми можемо оцінювати їх кількома способами: сприйняти як є чи спробувати проаналізувати критично, звідки те чи інше вірування могло з'явитися з практичних та об'єктивних причин.

Сьогодні забобони, що стосуються відьом, залишаються в нашому побуті. Досі побутує вірування, що відьма може наслати хворобу, прийшовши в церкву і попросивши порахувати купола церкви чи торкнувшись когось в церкві. І нібито треба бути більш пильними саме на Великдень. А. Свидницький пише те, як можна виявити відьму в церкві: «На Страсний тиждень, коли дзвонять у церкві під час читання Євангелія, потрібно проколювати дірки у папері, а на Всеношній службі перед Великим обходом не виходити з церкви, а залишитись всередині та дивитись крізь цей папір – усі відьми постануть у своїй справжній іпостасі» [8, с. 514]. Він же зазначає, що відьми ходять на службу в церкву, особливо на Великдень, оскільки для них вона є місцем сили і сам храм може символізувати потойбіччя, куди відьма може проникнути, поки великодня процесія рухається навколо церкви. Нібито відьма намагається відірватись від процесії та увійти до храму, нерідко намагається щось вкрасти з церкви задля своєї сили. Це видається досить дивним з погляду сучасника – що відьма намагається проникнути до церкви чи бере силу від церкви, підтримує такими обрядами свої вміння та навички, сприймає церкву символом потойбіччя, коли та є найпершим християнським символом. Це може свідчити знову ж таки про двовір'я на території України та двоякий характер власне українського відьомства: на відміну від європейських відьом, українські взаємодіють з церквою та християнством в цілому, а не виступають проти них, оскільки в першу чергу їх відьомство має побутовий характер і пов'язане з повсякденними справами.

Висновки. Отож, можна зробити висновок, що відьомство – явище не поодинокі, а досить поширене на території України, але воно виконує простіші, побутові функції, чим і відрізняється від європейської традиції. Загалом в більшості випадків відьма в українській свідомості асоціюється з чередуванням корів, через що ті втрачають молоко, насиланням хвороб та зняттям порч. Відьомство в Україні пов'язано з християнством: через проведення обрядів в церкві на Страсний тиждень та Великдень під час процесій, здатність відьом перетворюватись на дванадцять істот і неживих предметів – сакральне дванадцять для християнства, подеколи і захист церкви за допомогою замовлянь, а не молитов, як-от під час спроб захисту церкви на Пінщині (українська етнічна територія) під час епідемії холери. Відьми бувають родимі та навчені, але для суспільства навчені є страшнішими, і це відмічав М. Драгоманов. Інквізиції як такої на теренах України не було, більше скарги на жінок соціально-побутового характеру.

Здебільшого конфлікти на підставі відьомства вирішувались домовленістю або самосудом. Сьогодні відьомство на території України знову стає поширеним, зокрема в містах. Якщо в селах «знаючі» жінки не переставали проводити свої обряди, то в містах тенденція набирає обертів. Однак сучасне відьомство більше орієнтується на європейську традицію та історію, аніж на українську, і має абсолютно іншу мету, не спільну з метою наших предків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Милорадович. В. Українська відьма: Нариси з української демонології / упоряд. О. Таланчук. Київ: Веселка, 1993. 72 с.
2. Малорусския народныя предания и рассказы / свод Михаила Драгоманова. Издание Юго-Западного Отдела Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Т. 3. Київ: Типографія М. П. Фрица, 1876. XXV. 436 с.
3. Войтович В. Антологія українського міфу: у 3 т. / упор. В. Войтович. Київ: Либідь, 2005. Т. 3. 839 с.
4. Галайчук В. Українська міфологія. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 288 с.
5. Мусіхіна Л. Звірослов: Міфологема тваринного світу українців. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 192 с.
6. Єфименко П. Суд над ведьмами. Киевская старина. 1883. Т. 11. С. 374–401.
7. Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття. Київ: Критика, 2008. 304 с.
8. Свидницький А. Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського. Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті / упоряд. Раїса Мовчан. Київ: А.С.К., 2006. С. 479–528.